

ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ: БІБЛІОМЕТРИЧНИЙ АНАЛІЗ ДИСЕРТАЦІЙНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

LEARNING THE UKRAINIAN LANGUAGE IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS: BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF DISSERTATION RESEARCH

Статтю присвячено актуальній проблемі формування мовленнєвої культури та вивченню української мови у закладах освіти. Висвітлено результати бібліометричного дослідження захищених упродовж 1991–2021 рр. українськими вченими дисертаційних робіт за напрямом «Теорія та методика навчання української мови», зробленого у процесі створення науково-додаткового бібліографічного покажчика «Дисертації з питань освіти (1991–2021)». Загальна кількість виявлених та проаналізованих робіт із наукової спеціальності 13.00.02 – теорія та методика навчання (011 Науки про освіту, 014 Середня освіта (за предметними спеціалізаціями) за напрямом «Теорія та методика навчання української мови» склала 339 дисертацій. Здійснено кількісний та хронологічний моніторинг дисертацій за різними параметрами: динаміка захисту по роках, кількість кандидатських і докторських дисертацій. Розглянуто тематичний спектр дисертаційних досліджень за основними напрямками української лінгводидактики. Найбільше робіт (45,4%) присвячено методиці навчання фонетики, орфоєпії й графіки, лексикології і фразеології, будови слова і словотвору, вивченню частин мови, формуванню орфографічної грамотності учнів. Виокремлено низку робіт щодо обґрунтування теоретичних засад та розроблення методики формування граматичної компетентності учнів на уроках української мови; проблем діалогічного мовлення; збагачення мовлення учнів українською фразеологією; дистанційного навчання української мови та використання ІКТ. Бібліометричний аналіз дисертаційних досліджень дав можливість виявити та відстежити найбільш потужні наукові школи української лінгводидактики, які сформувалися в усіх регіонах України, – О. М. Біляєва, А. М. Богущ, М. С. Вашуленка, С. О. Карамана, М. І. Пентиліук, Л. І. Мацько. Виявлено, що загальна динаміка захисту дисертаційних робіт у незалежній Україні з 1996 р. досить стала, що свідчить про планомірний процес роботи спеціалізованих наукових рад та оновлення наукових кадрів. Констатовано, що напрями (тематика) дисертаційних досліджень розширюються та поглиблюються через процеси реформування та зміну пріоритетів, яких зазнає освіта та педагогічна наука. Спрогнозовано перспективи подальших наукових розвідок за інституційними ознаками та встановленні кореляційних зв'язків.

Ключові слова: дисертаційне дослідження, українська мова, методика навчання, лінгводидактика, бібліометричний аналіз.

The article is devoted to the current problem of the formation of speech culture and the study of the Ukrainian language in educational institutions. The results of the research of thesis in the field of "Theory and Methods of Teaching the Ukrainian Language" that were defended by Ukrainian scientists during 1991–2021 are highlighted. References to the works are listed in the scientific auxiliary bibliographic index "Dissertations on Education (1991–2021)". The total number of identified and analyzed works from the scientific specialty 13.00.02 – theory and teaching methods (011 Educational sciences, 014 Secondary education (by subject specializations) in the direction "Theory and Teaching Methods of the Ukrainian Language" amounted to 339 dissertations. Quantitative and chronological monitoring of dissertations was carried out according to various parameters: the dynamics of defense by year, the number of candidate and doctoral dissertations. The thematic spectrum of dissertation research in the main directions of Ukrainian linguistic didactics is considered. Most works (45.4%) are devoted to teaching methods of phonetics, spelling and graphics, lexicology and phraseology, word structure and word formation, studying parts of the language, forming students' orthographic literacy. A number of works on the substantiation of the theoretical foundations and the development of the methodology for the formation of students' grammatical competence in Ukrainian language lessons are singled out; dialogic speech problems; enriching students' speech with Ukrainian phraseology; remote learning of the Ukrainian language and the use of ICT.

Bibliometric analysis of dissertation research made it possible to identify and track the most powerful scientific ones schools of Ukrainian language didactics, which were formed in all regions of Ukraine, – schools of O. M. Bilyaev, A. M. Bogush, M. S. Vashulenko, S. O. Karaman, M. I. Pentylyuk, L. I. Matsko.

It was found that the general dynamics of the defense of dissertations in independent Ukraine since 1996 has become quite stable, which indicates a systematic process of work of specialized scientific councils and renewal of scientific personnel. It was established that the directions (topics) of dissertation research are expanding and are deepening due to the processes of reformation and change of priorities, which education and pedagogical science is undergoing. Prospects for further scientific research on institutional features and establishment of correlations are predicted.

Key words: dissertation research, Ukrainian language, methodic, linguistic didactics, bibliometric analysis.

УДК 37.016:811.161.2]:001.891
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2022/52.2.6>

Пономаренко Л.О.,

канд. наук із соц. комунікацій,
завідувач відділу науково-освітніх
інформаційних ресурсів
Державної науково-педагогічної
бібліотеки України імені
В.О. Сухомлинського

Павленко Т.С.,

науковий співробітник відділу науково-
освітніх інформаційних ресурсів
Державної науково-педагогічної
бібліотеки України імені
В.О. Сухомлинського

Постановка проблеми. У контексті суспільно-політичних перетворень, які переживає Українська держава, гостро актуалізується питання становлення громадянського суспільства та забезпечення функціонування української мови як державної в усіх сферах.

Здобуття Україною статусу незалежної держави зумовило ґрунтовну реорганізацію системи освіти, спрямовану на виховання національно свідомої, всебічно розвиненої особистості з високими моральними цінностями. Соціальні зміни, спрямовані на національне відродження

українського суспільства, ставлять нові вимоги до викладання мови в школі. Мова, будучи засобом спілкування, пізнання, обміну інформацією, передачі досвіду, виступає ефективним знаряддям набуття усіх суспільно значимих компетенцій, формування ціннісних орієнтацій людства. Водночас мова як знакова система окремого суспільства є невід'ємною складовою нації, ознакою її самобутності, засобом державотворення, збереження й розвитку культури.

Після вступу в дію 16 липня 2019 року чинності Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» правове становище української мови докорінно змінилося. Упродовж 2020–2022 рр. продовжували набувати чинності нові норми закону про мову, в повному обсязі набула чинності стаття 22, що регулює застосування державної мови у сфері науки. «... Дисертації осіб, які здобувають ступінь доктора філософії, доктора мистецтва, доктора наук, або у передбачених законом випадках наукові доповіді у разі захисту наукових досягнень, опублікованих у вигляді монографії або сукупності статей у вітчизняних та/або міжнародних рецензованих фахових виданнях, а також автореферати та відгуки опонентів виконуються державною мовою або англійською мовою». [15]. Стаття 21 Закону регулює використання державної мови у сфері освіти. Держава гарантує кожному громадянину України право на здобуття формальної освіти на всіх рівнях (дошкільної, загальної середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої), а також позашкільної та післядипломної освіти державною мовою.

Наскрізню лінію вимог до мовленнєвої культури дітей викладено у низці нормативних документів – «Базовому компоненті дошкільної освіти», «Концепції спеціальної мовної освіти», «Державному стандарті базової і повної середньої освіти», «Державному стандарті початкової загальної освіти для дітей з особливими освітніми потребами» та ін.

Сьогодні у вітчизняному науковому просторі спектр проблематики досліджень з історії розвитку, методики викладання української мови та літератури набуває подальшого розвитку та потребує ґрунтовного, систематичного аналізу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У контексті викликів сьогодення набуває особливого значення питання формування мовленнєвої культури та вивчення української мови у закладах освіти. Проблемі формування особистості й нації засобами мови приділяли значну увагу такі мислителі, філософи, історики, мовознавці, педагоги минулого як Г. Сковорода, М. Грушевський, І. Огієнко, Г. Ващенко, В. Сухомлинський. Проблеми вивчення української мови та ідеї національного виховання, їхня взаємодія та взаємовплив у центрі

уваги відомих сучасних учених-педагогів І. Беха, О. Вишневського, О. Губко, М. Євтуха, К. Журби, В. Кузя, Ю. Руденка, Б. Ступарика та ін. На національному значенні мови наголошують дослідники І. Кононенко, О. Потебня, О. Тимошевський та ін.

Освітній процес у закладах освіти скерований на формування мовленнєвої особистості. На думку М. Вашуленка «...мовленнєва особистість характеризується не лише тим, що вона знає про мову, а й тим, як вона може її використовувати» [1].

З метою більш глибокого ознайомлення з цією проблемою в Україні актуалізовано проведення бібліометричного аналізу дисертаційних досліджень – захищених дисертацій з наукової спеціальності 13.00.02 – теорія та методика навчання (011 Науки про освіту, 014 Середня освіта (за предметними спеціалізаціями) за напрямками «Теорія та методика навчання української мови» за роки незалежності України (1991–2021 рр.). Зауважимо, що методика та технологія здійснення бібліометричних досліджень постійно удосконалюється. Зокрема, у дослідженні А. С. Медведєвої набули подальшого розвитку принципи положення розробки та підтримки національного індексу цитування в Україні для ефективної презентації вітчизняних здобутків у світовий науковий простір [13]. Бібліотеками здійснено ряд практичних кроків у площині бібліометрії та наукометрії [2], опановується сучасна методологія та інноваційний інструментарій проведення бібліометричних досліджень.

Бібліометричні дослідження щодо конкретних наукових напрямів в галузі педагогіки було здійснено Т. Ф. Букшиною [3], Д. О. Закатновим, С. Г. Коваленко та Л. О. Пономаренко [8, 9], Н. М. Кропачевою [10, 11, 12].

Незважаючи на значну кількість наукових розвідок, присвячених формуванню мовленнєвої культури та вивченню української мови у закладах освіти, ці проблеми залишаються не достатньо вивченими у аспекті виявлення загальних тенденцій та оцінки стану розроблення, тематичної спрямованості дисертаційних робіт, продуктивності окремих учених як керівників досліджень. Застосування арсеналу бібліометричних показників дозволяють прослідкувати чітко обсяг та динаміку документного потоку за різними параметрами. Здійснення циклу бібліометричних розвідок з педагогіки актуалізовано та пов'язано із завданням упорядкування науково-допоміжного бібліографічного показника «Дисертації з питань освіти (1991–2021)» у ході виконання наукового дослідження «Інформаційні ресурси освітянських бібліотек у розвитку педагогіки, психології та освіти» (2020–2022); наук. кер. – Л. О. Пономаренко, канд. наук. із соц. комунікацій).

Мета статті – висвітлення результатів бібліометричного дослідження розвитку вітчизняної науки

у галузі захищених українськими вченими дисертаційних робіт за напрямом «Теорія та методика навчання української мови».

Виклад основного матеріалу. Після повномасштабного вторгнення РФ до України 24 лютого 2022 р. актуалізувалось питання захисту, збереження української мови. З 24-го лютого українська стала панівною в Україні, тому що мова – наш маркер ідентичності та боротьби. Про це заявив Уповноважений із захисту державної мови Тарас Кремень, коментуючи нові соціологічні дослідження, відповідно до яких 78% українців після повномасштабного нападу росії почали більше спілкуватися українською [6].

З метою оцінки результативності наукової діяльності та ефективного управління нею використовують різноманітні системи моніторингу. У світовій практиці широке використання набула некомерційна міжнародна бібліометрична платформа Google Scholar, яка поєднує загальнодоступну пошукову та бібліометричну системи. Крім того використовуються комерційні наукометричні системи Scopus та Web of Science.

Як зазначають автори монографії «Наукова періодика України та бібліометричні дослідження», бібліотеки як «інформаційні структури мають опанувати інтегрований технологічний цикл наукоємних процесів обробки документальних масивів, починаючи з бібліографування та реферування й закінчуючи проведенням у них бібліо-, інфор- та наукометричних досліджень і виділенням зі сховищ даних нових знань.» [10, с. 7].

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського розробила та підтримує інформаційно-аналітичну систему «Бібліометрика української науки». Наукометричні дослідження та бібліометричні технології у пріоритеті діяльності бібліотек закладів вищої освіти (ЗВО).

Ключовим поняттям у нашому дослідженні є бібліометрія – «науковий напрям, заснований на методах кількісного аналізу бібліографічних характеристик документів, що дають основу для їх якісної оцінки» [14, с. 84].

Аналіз дисертаційних досліджень дає кількісні показники динаміки, тенденцій, загального рівня розвитку галузей педагогічної науки, її окремих дисциплін, виявлення та співвіднесення кількісних та якісних параметрів підготовки науковців у теоретичному та прикладному вимірах [11]. У нашому дослідженні такий контент-аналіз дозволить отримати показники для оцінки актуальності та стану розроблення наукового напрямку, належність досліджень до наукових шкіл.

Працюючи над бібліографічним науково-допоміжним показником «Дисертації з питань освіти (1991-2021 рр.)» [5], нами здійснено моніторингове дослідження дисертацій з питань методики викладання української мови. Науково-допоміжний

бібліографічний показник є інформаційною базою для комплексного аналізу сучасного стану педагогічної науки, надає можливість отримати кількісні індикатори, що характеризують напрями досліджень, продуктивність наукової діяльності окремих вчених як керівників дисертаційних робіт, так і окремих наукових інституцій.

Пошук дисертаційних досліджень за напрямом «теорія та методика навчання української мови» здійснювався в Електронній бібліотеці Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського (далі – ДНПБ) та Зведених базі дисертацій з питань освіти, педагогіки та психології ДНПБ, електронних баз даних Національного репозитарію академічних текстів, Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (каталог авторефератів дисертацій), Наукової бібліотеки Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Джерельною базою є також Літопис авторефератів дисертацій державного наукового закладу «Книжкова палата України ім. Івана Федорова» за 2004–2017 рр., анований бібліографічний показник «Дисертації, захищені у Київському національному університеті культури і мистецтв, 1993–2018 рр.», Бюлетень дисертацій та авторефератів Бердянського державного педагогічного університету та База дисертацій Сумського державного педагогічного університету ім. А. С. Макаренка тощо. За результатами пошуку було виявлено 339 дисертаційних досліджень за спеціальністю «Теорія та методика навчання української мови».

Аналіз дисертацій здійснювався у наступній послідовності:

- упорядкування джерельної бази дослідження за хронологічною ознакою;
- диференціація дисертаційних досліджень за кваліфікаційними ознаками;
- відстеження динаміки та річних обсягів здійснених дисертаційних досліджень;
- систематизація та кількісний розподіл рукописів за тематичним спрямуванням;
- виявлення найбільш потужних авторських шкіл.

У паспорті спеціальності 13.00.02 теорія та методика навчання української мови формулу спеціальності визначено як «Галузь педагогічної науки, яка досліджує проблеми змісту й методів навчання української мови в дошкільних, середніх, вищих навчальних закладах різних типів» [17]. Згідно з паспортом ця наукова спеціальність передбачає 11 напрямів досліджень, які охоплюють широке коло питань наукового обґрунтування змісту та структури курсу сучасної української мови в навчальних закладах різних освітніх рівнів і типів; теоретичних засад забезпечення навчання, виховання та розвитку у процесі вивчення української мови; реалізації

системи навчання української мови в підручниках і навчальних посібниках; методики навчання грамати тощо.

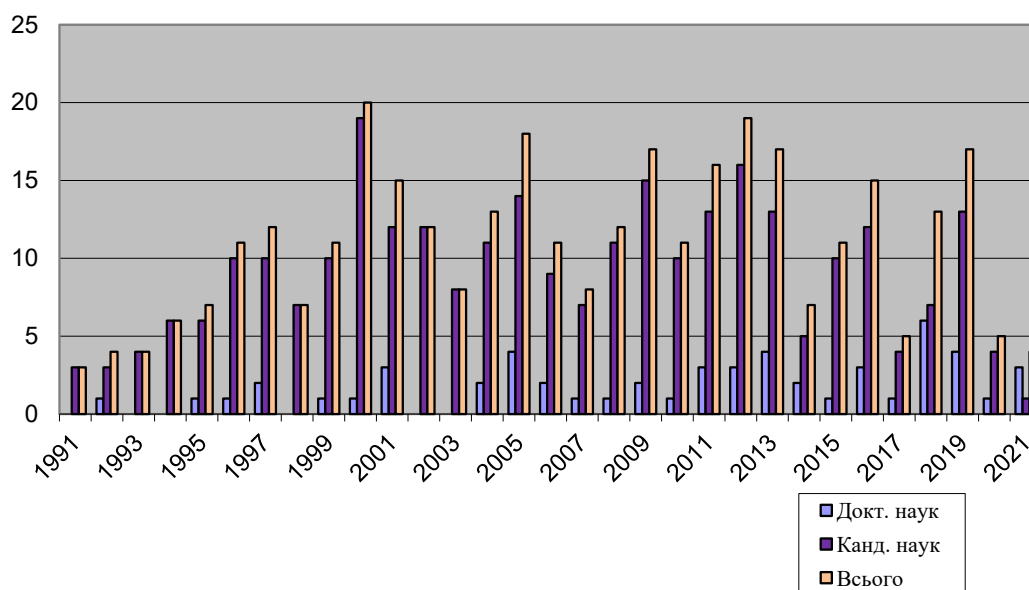
Відповідно до наказу Міністерства освіти і науки № 419 від 12.04.2016 р. відбулися зміни назв галузей та спеціальностей, за якими відбувається захист, відповідно внесено зміни до Таблиці відповідності Переліку наукових спеціальностей (Перелік 2011) та Переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти (Перелік 2015). У новій редакції шифр і назву спеціальності визначено як галузь знань «01 Освіта», спеціальності «011 Науки про освіту» та «014 Середня освіта (за предметними спеціалізаціями)» [18].

Аналіз наповнення розділів показчика Дисертації з питань освіти (1991–2021)» свідчить, що більшість дисертацій навіть після введення змін у 2016 р. захищено за спеціальністю 13.00.02 і лише останнім часом спостерігаються зміни. Загальна кількість виявлених та проаналізованих робіт за спеціальністю 13.00.02 теорія та методика навчання української мови – 339.

Динаміку захисту дисертацій за період 1991–2021 рр представлено на діаграмі 1. Починаючи з 1996 р. констатуємо досить стабільну кількість захищених дисертацій (від 11 до 19 щорічно), що свідчить про досить планомірний процес здійснення відповідних досліджень та роботу спеціалізованих вчених рад. Слід відзначити, що переважну кількість складають дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук (278 робіт або 82 %), що свідчить про постійний процес поповнення та оновлення наукових кадрів. Щодо дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора наук, то їх загальна кількість – 61,

що становить 18 %. Спостерігаються роки, коли захист дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук не відбувався – це 1991, 1994–1995, 1998, 2002–2003 рр. Це періоди, коли відбувалося становлення системи підготовки наукових кадрів, після яких спостерігається стрибкоподібне збільшення захисту докторських дисертацій у 2005, 2013 та 2018 рр. З 2020 р. зафіксовано зменшення кількості підготовлених дисертаційних робіт, що пояснюється наступним. Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України № 979 від 21.10.2020 р. внесено зміни до Постанови КМУ від 6 березня 2019 р. № 167 «Про проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії» і вилучено норму про передачу друкованого примірника дисертації до Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Відповідно у електронних базах НБУВ вони не відображаються. Поточний державний бібліографічний показник «Літопис авторефератів дисертацій» Книжкової палати України мав би містити бібліографічну інформацію про автореферати дисертацій, захищених у наукових і закладах вищої освіти України, але з 2019 р. перестав виходити. У Національному репозиторії академічних текстів інформація про захист відповідних дисертацій відображається із запізненням. Доступ до повних текстів обмежено, тому можливість скласти повноцінний бібліографічний запис відсутня, відповідно відомості за 2020 та 2021 рр. не є достатньо репрезентативними.

Важливим для нашого дослідження є визначення методики навчання мови – «наука, що досліджує і визначає зміст, форми організації, технологію застосування методів, прийомів і засобів навчання цього предмета у різних

Діаграма 1. Динаміка захисту дисертацій, 1991–2021 рр.

закладах освіти. Методика забезпечує реалізацію педагогічних принципів і методів в умовах навчання рідної та державної мови з її складним комплексом завдань. Об'єктом методики є процес навчання української мови в різних закладах освіти, а предметом – професійна підготовка сучасного вчителя-філолога до роботи в середніх освітніх закладах України» [15, с. 26]. Це дозволило проаналізувати дисертаційні дослідження у тематичному аспекті за основними розділами методики навчання української мови. Із загальної кількості дисертацій (339) найбільше – 154 (45,4%) присвячено методиці навчання фонетики, орфоєпії й графіки, лексикології і фразеології, будови слова і словотвору, вивченню частин мови, формуванню орфографічної грамотності учнів; 123 (36,3%) – загальним питанням методики навчання української мови, формуванню пунктуаційної грамотності учнів; 35 (10,3%) – підготовці сучасного вчителя-філолога української мови; 21 (6, 2 %) – навчанню української мови як нерідної і найменше – 6 (1,8 %) досліджень із позакласної роботи з української мови.

Об'єктом масиву дисертаційних досліджень є процес навчання української мови у закладах освіти, який полягає в науковому обґрунтуванні теоретичних засад та розробленні методики формування граматичної компетентності учнів на уроках української мови. Слід одразу відмітити, що у сучасній педагогічній науці та освітній практиці утверджується компетентнісний підхід, який сприяє реалізації кожним учнем індивідуальної освітньої траєкторії. Досліджуючи проблеми компетентнісно орієнтованого навчання української мови учнів ліцею, науковиця Н. Голуб, пояснює: «...компетентнісно орієнтована методика зосереджує зусилля на способах мислення (креативність, критичне мислення, уміння розв'язувати проблеми й формулювати власні судження), способах роботи (спілкування і співпраця), інструментах для роботи (потенціал новітніх технологій), здатності жити в багатогранному світі й виконувати роль активних і відповідальних громадян» [4, с. 5].

В освітньо-виховному процесі мова виступає обов'язковою умовою розвитку інтелектуального, культурного й творчого потенціалу особистості, критерієм її соціалізації. Досить багато уваги приділяється проблемі діалогічного мовлення, зокрема визначено зміст діалогічної компетенції дітей дошкільного та шкільного віку; наступність і перспективність формування діалогічного мовлення учнів початкових і 5 класів загальноосвітньої школи, специфічні особливості діалогу дітей та формування діалогічного мовлення, рівень знань, умінь і навичок. Дослідженням цих питань займалися М. О. Грудок-Костюшко (2012), Г. О. Лопатіна (2012), В. В. Любашина (2006), А. І. Ляшкевич (2003), С. В. Мунтян (2011), Е. Я. Палихата (2004),

Н. П. Ростікус (2019) та ін. Проблеми збагачення мовлення учнів українською фразеологією досліджували Л. П. Кожуховська (1999), І. В. Мисан (2015), Л. О. Соловець (2004), О. В. Тесленко (1999), Т. В. Форостюк (2000),

У тематичному аспекті виокремлено низку дисертаційних робіт з проблеми дистанційного навчання, яке ґрунтується на принципах самостійності навчання учнів, сучасних педагогічних методах, технічних засобах передачі інформації, що робить процес гнучким, варіативним, багатовекторним, уможливорює навчання учнів за індивідуальною освітньою траєкторією відповідно до особистісних потреб, інтересів і здібностей. У процесі опрацювання й аналізу дисертаційних досліджень із педагогіки виявлено, що окреслення шляхів упровадження інформаційних технологій в освіту, обґрунтування дидактичного і розвивального потенціалу електронних засобів навчання стали предметом зацікавлень багатьох дослідників. Методику дистанційного навчання української мови учнів 8-9-их класів на заняттях факультативів та курсах за вибором досліджувала Г. А. Шіліна (2016); дослідження з питань застосування комп'ютерних технологій, зокрема активізації навчально-пізнавальної діяльності учнів засобами комп'ютерних здійснив В. Краснопольський (2019), створення комп'ютерного супроводу на уроках української мови в закладах середньої освіти дослідив С. Караман (2000), лінгводидактичні умови застосування дистанційного курсу з практикуму української мови у навчанні майбутніх учителів початкових класів розглянула М. Починкова (2010). З-поміж нагальних завдань, які постали перед освітньою спільнотою, є проблема створення підручників нового покоління, що відповідали б запитам і потребам сучасного учня. Питанням розроблення підручників української мови присвячено праця Н. Семенів (2019).

Одним із головних призначень майбутнього фахівця з української мови та літератури є праця у школі, де вчитель передає набуті знання і вміння молодшому поколінню. Формування мовнокомунікативних умінь у майбутніх учителів початкових класів у процесі педагогічної практики досліджували В. Ю. Підгурська (2011), теоретико-методичні засади формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів – М. Оліяр (2016), методику розвитку комунікативних якостей мовлення в майбутніх учителів-словесників – О. М. Беляк (2012), формування комунікативної компетентності майбутніх учителів української мови і літератури у процесі навчання стилістики – В. Бабенко (2019), теоретичні і методичні засади формування лексико-народознавчої компетентності майбутніх учителів початкової школи – А. Струк (2020).

Аналізуючи дисертаційні дослідження спеціальності 13.00.02 за рівнем освіти, можна зробити висновок, що найбільш досліджень з навчання української мови у закладах загальної середньої освіти – усього 204 (60,2 %): українська мова – шкільний предмет, що входить до мовно-літературної галузі. З огляду на роль української мови в суспільстві, державотворенні, особистісному й професійному становленні людини цей предмет є провідним у своїй галузі й загалом у системі освіти. 102 (30,1 %) дисертації – з навчання української мови у закладах вищої освіти, у т.ч. з навчання української мови студентів – не філологів 54 (16 %). Методиці навчання української мови у закладах дошкільної освіти присвячено 33 (9,7 %) роботи.

Кількісний розподіл дисертаційних досліджень за керівниками та науковими консультантами дозволив виявити потужні наукові школи у різних регіонах України. Під керівництвом Олександра Михайловича Біляєва класика української лінгводидактики, засновника методичної школи, який, своїми працями розвинув методику навчання української мови та визначив вектори подальших досліджень. Результатом виконаних під керівництвом лінгводидакта дисертацій стали розроблені роботи дослідників Голуб Н. Б. (1997), Горошкіної О. М. (1997), Мамчур Л. І. (1998), Кожуховської Л. П. (1999), Карамана, С. О. (2000), Яворської С. Т. (2005) з питань розвитку зв'язного мовлення учнів 5–7 класів шляхом застосування ситуаційних завдань, мовного аналізу, навчання української мови в старших класах гімназії, педучилищ, методики навчання творів-описів, творів-роздумів, стилістичних вправ тощо.

Академік Алла Михайлівна Богуш – відома українська вчена, фундаторка й засновниця нового наукового напрямку – української дошкільної лінгводидактики. Учені цієї наукової школи вперше в Україні теоретично обґрунтували компетентнісний підхід до розвитку мовлення дітей раннього й дошкільного віку. Дисертанти К. Л. Крутій (2005), Н. В. Маковецька (2000), Н. В. Гавриш (2002) під керівництвом А. М. Богуш здійснили фундаментальні дослідження з проблем формування граматичної правильності мовлення дітей дошкільного віку та організації мовленнєво-творчої діяльності дітей.

Видатний український учений і педагог Микола Самійлович Вашуленко – доктор педагогічних наук, професор, академік Національної академії педагогічних наук України, заслужений діяч науки і техніки України створив наукову школу педагогів-дослідників: під його керівництвом захистили докторські і кандидатські дисертації Колупаєва А. А. (1998), Демидчик, Г. С. (2001), Алексєєва Л. О. (2009), Ростікус Н. П. (2019), Грона Н. В. (2018), Сіранчук Н. М. (2018), які досліджували питання теорії і практики навчання української мови у школі,

методики навчання морфології української мови в основній школі, формуванню культури мовлення майбутніх учителів початкових класів.

Під керівництвом доктора педагогічних наук, професора, завідувач кафедри української мови Гуманітарного інституту Київського університету імені Бориса Грінченка С. О. Карамана захистили дисертаційні дослідження Ясак Т. М. (2011), Полінок О. В. (2018), Шкавро В. В. (2019), Греб М. М., Швець Г. Д. (2021), присвячені проблемам лінгводидактичної стратегії навчання української мови студентів вищих навчальних закладів, розвитку культури мовлення майбутніх учителів української мови і літератури, розвитку теоретико-методичних засад навчання фонетики української мови, методиці формування мовно-мовленнєвих компетентностей на засадах системного підходу учнів старших класів гімназії тощо.

З дев'яностих років ХХ ст. при кафедрі мовознавства Херсонського державного університету сформувалася й активно діє наукова школа доктора педагогічних наук, професора, заслуженого діяча науки і техніки України М. І. Пентиліук. Під її керівництвом захистили докторські дисертації О. М. Горошкіна (2005), І. П. Дроздова (2011), Л. І. Мамчур (2012), А. В. Нікітіна (2013), І. А. Кучеренко (2015), І. А. Нагрибельна (2016) та ін. Загальні напрями досліджень представників цієї наукової школи – актуальні проблеми сучасної шкільної та вишівської лінгводидактики, що включають питання методології науки, стандартизацію освіти різних рівнів, підходи, методи, прийоми й засоби сучасної мовної освіти; мовні особливості учня, студента, магістранта; мовленнєвий розвиток, комунікативну компетентність особистості; проблеми навчання мови в навчальних закладах різних рівнів акредитації та різних типах загальноосвітніх шкіл; методики навчання різних розділів шкільної програми і різних лінгвістичних дисциплін. особливу увагу звернено на особливості навчання української мови як державної в середній і вищій школі. У центрі уваги дослідників психологічні та психолінгвістичні засади навчання мови, форми й технології навчального процесу.

Відома фахівчиня у галузі української теоретичної лінгвістики, стилістики, риторики, соціолінгвістики, лінгводидактики середньої загальноосвітньої та вищої школи Любов Іванівна Мацько створила авторську наукову школу: серед напрямів досліджень науковців багато інноваційних розроблень у галузі новітніх напрямів лінгвістики, лінгводидактики та методики навчання української мови. Під її керівництвом захистили дисертації Романенко, Ю. О. (2006), Кудіна Т. М. (2013), Остапенко Н. М. (2010), Загороднова В. Ф. (2012), Груба Т. Л. (2019) та ін. Була науковою керівницею 13 докторів філологічних і педагогічних наук та 40 кандидатів філологічних і педагогічних наук, що нині працюють

у закладах вищої освіти та наукових установах України.

Висновки. Таким чином, контент-аналіз дисертаційних досліджень за період 1991–2021 рр. здійснено за деякими хронологічними і тематичними бібліометричними показниками захисту дисертацій за спеціальністю 13.00.02 «Теорія та методика навчання української мови». Вибірка для аналізу інформації складає 339 бібліографічних записів дисертаційних робіт, які відображено у покажчику «Дисертації з питань освіти (1991–2022)». Загальна динаміка захисту дисертаційних робіт у незалежній Україні досить стала. Тематичний аналіз дисертацій показав, що поряд з поглибленим вивченням проблем лінгводидактики, пов'язаних з морфологією та орфографією, існує низка досліджень щодо змісту та розвитку діалогічного мовлення; збагачення мовлення учнів українською фразеологією; дистанційного навчання української мови та використання ІКТ. Здійснена нами розвідка не вичерпує усіх тематичних напрямів досліджень зі спеціальності та дає лише загальне уявлення щодо їх спрямування. Бібліометричний аналіз дисертаційних праць дав змогу також виявити та відстежити основні наукові школи української лінгводидактики, які сформувалися в усіх регіонах України, – О. Біляєва, А. Богуш, М. Вашуленка, С. Карамана, М. Пентиліук, Л. Мацько.

З огляду на узагальнені результати бібліометричного аналізу захисту дисертаційних досліджень з питань теорії та методики навчання української мови можемо констатувати, що кількість щорічно захищених упродовж 1991–2021 рр. дисертаційних досліджень з означеної проблематики досить стабільна, а напрями (тематика) розширюються та поглиблюються через процеси реформування та зміну пріоритетів, яких зазнає освіта та педагогічна наука.

Подальші дослідження можливі у напрямі аналізу дисертацій за інституційними ознаками та встановленні кореляційних зв'язків. Також перспективним є виокремлення масиву дисертацій з навчання української мови за іншими спеціальностями та проведення ґрунтовного комплексного аналізу за багатьма іншими параметрами.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Вашуленко М.С. Формування мовної особистості молодшого школяра в умовах переходу до 4-річного початкового навчання. *Початкова школа*. 2001. № 1. С. 11–14.

2. Білоус В. С. Бібліотечні сервіси на допомогу адаптації університетської науки у глобальний інформаційний простір. *Вимірювання в бібліотеках: оцінка ефективності та якості роботи* : матеріали Інтернет-конференції, 6–10 черв. 2017 р., м. Харків / Харків. нац. ун-т радіоелектроніки, Наукова бібліотека. URL: <http://openarchive.nure.ua/handle/document/3668> (дата звернення: 25.10.2022).

3. Букшина, Т. Ф. Бібліометричний аналіз наукових публікацій з питань дошкільної освіти і виховання в загальнодержавній реферативній БД «Україніка наукова» (1998–2012 рр.). *Інформаційні технології і засоби навчання*: електрон. фах. вид. 2014. Т. 40, № 2. С. 135–150. URL: <http://journal.iitta.gov.ua/index.php/itl/article/view/967/755#.U99FiKPfDIU>. (дата звернення: 25.10.2022).

4. Голуб Н. Б. Компетентісно орієнтоване навчання української мови учнів ліцею: проблеми і перспективи. *Концептуальні засади компетентісного навчання української мови*: зб. матеріалів круглого столу, присвяч. пам'яті чл.-кор. НАПН України, д-ра пед. наук, проф. Біляєва Олександра Михайловича (15 березня 2019 р., м. Київ). Київ : Пед. думка, 2019. С. 4-6. URL: http://undip.org.ua/upload/iblock/5d1/tezy_kruglyy_stil.pdf (дата звернення: 25.10.2022).

5. Дисертації з питань освіти (1991–2021): наук.-допом. бібліогр. покажчик / [упоряд.: Пономаренко Л. О., Зоріна Н. Є., Коваленко С. Г., Крочочева Н. М., Павленко Т. С. ; наук. ред. Добко Т. В. ; бібліогр. ред.: Пономаренко Л. О.]; НАПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського. Київ : ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, 2022. 1099 с. URL: http://dnrb.gov.ua/wp-content/uploads/2022/10/Dysertatsiyi_z_rupan_osvity-2022.pdf (дата звернення: 25.10.2022).

6. «З 24-го лютого українська стала панівною в Україні...». *Facebook. Уповноважений із захисту державної мови*. URL: <https://www.facebook.com/govuatoma/posts/pfbid0ux6wBzx8vXcdRp61qAAQKKPAJxQGEK347mFYgN5oQqM7QP51Fw8xioEv6c4KmhBhI>. Дата публікації: 29.06.2022.

7. Закатнов Д. О. Дисертаційні дослідження з проблем використання ІКТ в освіті: бібліометричний аналіз. *Професійна педагогіка*. 2022. № 1 (24). С. 153–163. URL: <https://jrnls.ivet.edu.ua/index.php/1/article/view/752> (дата звернення 10.10.2022).

8. Коваленко С., Пономаренко Л. Від дистанційної освіти до «освіти у смартфоні»: цифрова освіта та роль освітянських бібліотек в її розвитку. *Вісник Книжкової палати*. 2020. № 8. С. 30–37.

9. Коваленко С. Ретроспективний аналіз дисертацій за темою «інклюзивна освіта». *Науково-педагогічні студії*. 2021. Вип. 5. С. 173–184.

10. Крочочева, Н. М. Відображення публікацій з питань загальної середньої освіти в реферативній БД «Україніка наукова». *Інформаційні технології і засоби навчання*: електрон. фах. вид. 2014. Т. 44, № 6. С. 157–170. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ITZN_2014_44_6_17 (дата звернення: 25.10.2022).

11. Крочочева, Н. М. Дисертаційні дослідження з історії розвитку педагогічної науки і практики доби Української Революції на сучасному етапі: бібліометричний аналіз. *Вісник Одеського національного університету. Серія: Бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство*, (2018). Т. 23, вип. 2. С. 213–227.

12. Крочочева Н. М. Хронологічно-тематичний аналіз динаміки захисту дисертацій з проблеми обдарованості дітей в галузі дошкільної, середньої та вищої освіти. «Обдаровані діти – скарб нації!» : зб. матеріалів наук.-практ. конф. (18–22 серп. 2021 р.). Київ: ІОД НАПН України, 2021. С. 292–297. URL: https://lib.iitta.gov.ua/726599/1/Stattya_Konf1_18-22.08.21.pdf (дата звернення 25.10.2022).

13. Медведєва А. С. Бібліометричні дослідження в бібліотеках як інструментарій моніторингу наукової діяльності: дис. ... канд. наук із соц. комунікацій : спец. 27.00.03 : захищена 26.11.2020 / наук. керівник Костенко Л. Й. ; Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського НАН України. Київ, 2020. 204 арк. URL: http://www.nbuv.gov.ua/sites/default/files/disser/dis_29.pdf (дата звернення 10.10.2022).

14. Наукова періодика України та бібліометричні дослідження : монографія / [Костенко Л. Й., Жабін О. І., Копанєва Є. О., Симоненко Т. В.] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2014. 173 с.

15. Практикум з методики навчання української мови в загально% освітніх закладах: модульний курс : посібник для студентів пед. університетів та інститутів / кол. авторів за ред. М. І. Пентиліук. Київ: Ленвіт, 2011. 366 с.

16. . Про забезпечення функціонування української мови як державної : Закон України від 25.04.2019 № 2704-VIII. *Верховна Рада України : Законодавство України* : офіц. вебпортал. Текст. дані. Київ, 2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text> (дата звернення: 25.10.2022).

17. Про затвердження переліку паспортів у галузі педагогічних наук : постанова Президії Вищої Атестаційної Комісії України від 14.09.2006 № 6-06/8. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v06-0330-06#Text>. (дата звернення 25.10.2022).

18. Про особливості запровадження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2015 року № 266 : наказ МОН України від 06.11.2015 № 1151. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1460-15#n36> (дата звернення 25.10.2022).